

AGNIESZKA ROMANKO

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

agnieszka24@kul.pl

ORCID: 0000-0001-9206-747X

DOI: 10.13166/awsge/210660

**PRAWO DO DOCHODZENIA
I OBRONY SWOICH UPRAWNIENÍ
NA WŁAŚCIWYM FORUM
KOŚCIELNYM**

**THE RIGHT TO VINDICATE
AND DEFEND ONE'S RIGHTS
IN THE APPROPRIATE
ECCLESIASTICAL FORUM**

WSGE UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES IN JÓZEFÓW PUBLISHING HOUSE

ABSTRAKT

Ustawodawca w kan. 221 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. stanowi: *Wiernym przysługuje legalne dochodzenie przysługujących im w Kościele uprawnień oraz ich obrona na właściwym forum kościelnym, zgodnie z przepisami prawa.* Oznacza to, że wierni chrześcijanie (duchowni i świeccy) mogą dochodzić swoich uprawnień przewidzianych prawem powszechnym i partykularnym zarówno na forum sądowym, jak i administracyjnym.

SŁOWA KLUCZOWE: *prawo do obrony; świecki; duchowny; forum administracyjne; forum sądowe*

ABSTRACT

The legislator in the 1983 Code of Canon Law states: *The Christian faithful can legitimately vindicate and defend the rights which they possess in the Church in the competent ecclesiastical forum according to the norm of law.* This means that Christian faithful (clergy and the lay Christian faithful) can assert their rights provided for by universal and particular law in both judicial and administrative forum.

KEYWORDS: *right to defense; the lay Christian faithful; cleric; administrative forum; judicial forum.*

WPROWADZENIE

Ustawodawca w kan. 221 § 1 obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego dla Kościoła łacińskiego^[1] stanowi: *Wiernym przysługuje legalne dochodzenie przysługujących im w Kościele uprawnień oraz ich obrona na właściwym forum kościelnym, zgodnie z przepisami prawa (Christifidelibus competit ut iura, quibus in Ecclesia gaudent, legitime vindicent atque defendant in foro competenti*

^[1] Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

ecclesiastico ad normam iuris)^[2]. W związku z powyższym celem niniejszego opracowania będzie próba odpowiedzi na następujące pytania: Kto – na podstawie kan. 221 § 1 KPK/83 – jest podmiotem uprawnionym do dochodzenia i obrony swoich praw? Na czym polega legalne (łac. *legitime*) dochodzenie i obrona praw przysługujących wiernym? Czym różni się ochrona od obrony swoich praw? Co należy rozumieć pod pojęciem *właściwe forum kościelne*?

1. ZAKRES PODMIOTOWY

Podmiotem uprawnionym – na podstawie kan. 221 § 1 KPK/83 – do dochodzenia i obrony swoich praw na forum kościelnym są wierni chrześcijanie (łac. *christifideles*), przez których ustawodawca kodeksowy rozumie tych, [...] *którzy przez chrzest wcieleni w Chrystusa zostali ukonstytuowani jako Lud Boży i stając się z tej racji na swój sposób uczestnikami kapłańskiego, prorocznego i królewskiego posłannictwa Chrystusa, są powołani, każdy zgodnie ze swoją pozycją, do wypełniania misji, jaką Bóg powierzył Kościołowi w świecie* (kan. 204 § 1 KPK/83)^[3]. Przez chrzest człowiek nabywa osobowość prawną w Kościele (tzw. kościelna lub kanoniczna osobowość prawną), która uzdalnia go do korzystania z obowiązków i praw właściwych chrześcijanom,

^[2] Dla katolickich Kościołów wschodnich analogiczna norma znajduje się w kan. 24 § 1 Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich: Chrześcijanom przysługuje dochodzenie i obrona przysługujących im w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym według przepisów prawa. Zob. Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (18.10.1990), AAS 82 (1990), s. 1045-1363; tekst polski: Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez papieża Jana Pawła II, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2002.

^[3] Szerzej na temat komentarza do kan. 204 zob. J. Krukowski, Wierni chrześcijanie, w: Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. II/1: Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2005, s. 15-18; R.J. Kaslyn, Introductory Canons [cc. 204-207], w: New Commentary on the Code of Canon Law. Commissioned by the Canon Law Society of America, red. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, Paulist Press, New York, N.Y./Mahwah, N.J. 2000, s. 245-247; J. Hervada, Livre II. Le Peuple de Dieu. Première partie. Les Fidèles du Christ, w: Code de droit canonique bilingue et annoté, red. E. Caparros, H. Aubé, Wilson & Lafleur Ltée 2016, s. 186-188.

uwzględniając ich pozycję kanoniczną (kan. 96 KPK/83)^[4], wynikającą m.in. z wieku (kan. 97-98 KPK/83), stanu psychicznego (kan. 99 KPK/83), zamieszkania (kan. 100-107 KPK/83), pokrewieństwa (kan. 108 KPK/83), powinowactwa (kan. 109 KPK/83), przysposobienia (kan. 110 KPK/83), przynależności do Kościoła (kan. 111-112 KPK/83). Jakkolwiek możliwość realizacji praw (zdolność do czynności prawnych) zależy od tego, czy ochrzczony pozostaje we wspólnocie kościelnej (por. kan. 205 KPK/83) i od braku przeszkody w postaci sankcji nałożonej zgodnie z prawem^[5].

Analizowany kan. 221 § 1 KPK/83 został zamieszczony w Tytule I o nazwie *Obowiązki i prawa wszystkich wiernych (De omnium christifidelium obligationibus et iuribus)*, zatem podmiotem obowiązków i praw (o których w kan. 208-223 KPK/83) są wszyscy wierni chrześcijanie – zarówno duchowni^[6], jak i świeccy^[7] (zob. kan. 207 KPK/83). Należy jednak pamiętać, iż z racji nadprzyrodzonej godności każdej osoby ludzkiej, między wiernymi chrześcijanami, [...] istnieje prawdziwa równość co do godności i działania, na mocy której

^[4] Przez chrzest człowiek zostaje wcielony do Kościoła Chrystusowego i staje się w nim osobą, z obowiązkami i prawami przynależnymi chrześcijanom – uwzględniając ich pozycję – w takiej mierze, w jakiej pozostają oni we wspólnocie kościelnej, i o ile nie stoi na przeszkodzie żadna sankcja nałożona zgodnie z prawem.

^[5] R. Sobański, *Pozycja kanoniczna osób fizycznych*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. I: Księga I. Normy ogólne, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2003, s. 166.

^[6] Szerzej na temat praw osób duchownych w KPK/83 zob. W. Wenz, *Kodeksowe wspólne prawa i obowiązki duchownych w Kościele katolickim*, Wrocławski Przegląd Teologiczny 8 (2000), nr 1, s. 199-217.

^[7] Szerzej na temat praw osób świeckich w KPK/83 zob. M. Sitarz, *Prawa wiernych świeckich chrześcijan w interpretacji Jana Wiślickiego*, w: *Vir Ecclesiae deditus. Księga dla uczczenia Księdza Profesora Edwarda Góreckiego*, red. W. Irek, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 243-257.

wszyscy, każdy zgodnie ze swoją pozycją i zadaniem, współpracują w budowaniu Ciała Chrystusowego (kan. 208 KPK/83)^[8].

2. ZAKRES PRZEDMIOTOWY

W celu wskazania zakresu przedmiotowego uprawnienia, o którym stanowi ustawodawca kościelny w kan. 221 § 1 KPK/83, należy scharakteryzować: po pierwsze – legalne dochodzenie i obronę praw przysługujących wiernym; po drugie – właściwe forum kościelne.

2.1. LEGALNE DOCHODZENIE I OBRONA SWOICH UPRAWNIEŃ

Ustawodawca kościelny w KPK/83 po raz pierwszy wyodrębnił katalog praw i obowiązków wiernych chrześcijan, w tym prawo do dochodzenia i obrony swoich uprawnień. Konieczność zmian postulowała bowiem Papieska Komisja ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.^[9], która podkreślała konieczność uznania praw naturalnych, w tym prawa do ochrony

^[8] Źródłem kan. 208 KPK/83 jest konstytucja dogmatyczna *Lumen gentium* Soboru Watykańskiego II: [...] *A jeśli nie wszyscy w Kościele idą tą samą drogą, wszyscy jednak powołani są do świętości i ta sama przypadła im w udziale wiara dzięki sprawiedliwości Pańskiej (por. 2 P 1,1). Choć niektórzy z woli Chrystusa ustanawiani są nauczycielami, szafarzami tajemnic i pasterzami innych, to jednak co się tyczy godności i wspólnej wszystkim wiernym działalności około budowania Ciała Chrystusowego, prawdziwa równość panuje wśród wszystkich. Albowiem rozróżnienie, które położył Pan między szafarzami świętych a resztą Ludu Bożego, niesie ze sobą łączność, gdyż pasterze i pozostali wierni związani są ze sobą przez konieczne, wzajemne odniesienia, pasterze Kościoła, idąc za przykładem Pana, sobie nawzajem i innym wiernym oddają posługę duchową, wierni zaś ochoczo świadczą wspólnie pomoc pasterzom i nauczycielom. Tak to w różnaitości dają świadectwo jedności przedziwnej w Ciele Chrystusowym: sama bowiem różnaitość łask, posług duchownych i działalności gromadzi w jedno synów Bożych, bo «wszystko to sprawia jeden i tenże Duch» (1 Kor 12,11). [...], zob. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21.11.1964), AAS 57 (1965), s. 5-75; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 104-166, nr 32.*

^[9] *Codex Iuris Canonici auctoritate Pii X Pontificis Maximiiussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.

i obrony, w kościelnym prawie stanowionym. W opracowanych w 1967 r. przez Komisję *Zasadach*, które winny kierować reformą Kodeksu Prawa Kanonicznego stwierdzono: *Nie wystarczy tylko to, aby w naszym prawie obowiązywała w sposób odpowiedni ochrona praw. Muszą być bowiem uznane uprawnienia podmiotowe prawdziwe i własne, bez których nie da się pojąć porządku prawnego społeczności. Należy przeto proklamować w prawie kanonicznym, że zasada ochrony prawnej jest stosowana w jednakowym stopniu względem przełożonych i podwładnych tak, by w zakresie administracji kościelnej całkowicie wykluczyć podejrzenie jakiegokolwiek dowolności*^[10]. Następnie prawo do obrony *expressis verbis* zostało wpisane do Schematu Fundamentalnego Prawa Kościoła (*Schema Legis Ecclesiae Fundamentalis*)^[11] opracowanego przez Papieską Komisję ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego: *Wiernym na forum kościelnym przysługuje prawna obrona posiadanych w Kościele uprawnień: czy to na drodze sądowej, czy też – w wypadkach określonych przez prawo – na drodze administracyjnej, z zachowaniem przepisów kanonicznych* (kan. 21 § 1). Schemat, który miał być ustawą konstytucyjną dla Kościoła katolickiego, nie został jednak ostatecznie promulgowany.

W konsekwencji postulatów wysuwanych przez Papieską Komisję ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego dochodzenie i obrona praw przysługujących wiernym chrześcijanom została wpisana do kan. 221 § 1 KPK/83. Regulacja ta stanowi wyjaśnienie zasady legalności zakładającej ochronę i obronę przysługujących praw^[12]. Prawo do obrony należy jednak odróżnić od prawa do ochrony. Prawo do obrony (*ius defensionis*) stanowi określone

^[10] Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant. A Pontificia Commissione proposita et Primi Generalis Coetus «Synodi Episcoporum» examini subiecta, Typis Polyglottis Vaticanis 1967; tekst polski w: Posoborowe prawodawstwo kościelne, oprac. E. Szafrowski, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1971, t. III, z. 3, s. 5-27, nr 7.

^[11] Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, Schema Legis Ecclesiae Fundamentalis (24.05.1969), tekst polski w: Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł, red. i oprac. W. Kacprzyk, M. Sitarz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 867-895.

^[12] Szerzej na temat zasady legalności zob. M. Sitarz, Zasada legalności, w: Leksykon Prawa Kanonicznego, red. M. Sitarz, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2019, kol. 3101-3108.

uprawnienie zagwarantowane wiernemu w KPK/83 lub innych pozakodeksowych aktach normatywnych, które zostało naruszone i niezbędne jest podjęcie działań mających na celu jego obronę, zmierzająca do usunięcia skutków tego naruszenia i przywrócenie stanu poprzedniego. Z kolei prawo do ochrony ma charakter prewencyjny i zapobiegawczy; oznacza przede wszystkim strzeżenie i zabezpieczenie konkretnego dobra, a także zagwarantowanie w płaszczyźnie prawnej, m.in. poprzez stosowanie środków ochrony prawnej na drodze zarówno sądowej, jak i pozasądowej.

Wobec powyższego, ukonkretnieniem prawa do legalnego dochodzenia i obrony swoich uprawnień będą m.in.: prawo do sądenia z zachowaniem przepisów prawa i słuszności (kan. 221 § 2 KPK/83: *Wierni, jeżeli zostali wezwani przed sąd przez właściwą władzę, mają także prawo, by byli sądeni z zachowaniem przepisów prawa, stosowanych zgodnie z zasadą słuszności*); prawo do nienakładania kar niezgodnych z ustawą (kan. 221 § 3 KPK/83: *Prawem wiernych jest, by nie nakładano na nich kar kanonicznych niezgodnie z przepisami ustawy*); prawo do adwokata i pełnomocnika (kan. 1481-1490 KPK/83: *Strona może swobodnie ustanowić sobie adwokata i pełnomocnika [...]*); prawo do bezpłatnej pomocy prawnej lub obniżki kosztów (kan. 1649 § 1, 3°: *Biskup, do którego należy kierowanie sądem powinien ustanowić przepisy dotyczące [...] przyznawania bezpłatnej pomocy prawnej lub obniżki kosztów [...]*)^[13].

2.2. WŁAŚCIWE FORUM KOŚCIELNE

Upewnienie do dochodzenia i obrony praw wiernych przysługuje *na właściwym forum kościelnym, zgodnie z przepisami prawa* (kan. 221 § 1 KPK/83). Należy dodać, iż Papieska Komisja ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego w kan. 21 § 1 Schematu *Legis Ecclesiae Fundamental*is precyzowała forum kościelne w następujący sposób: [...] *czy to na drodze sądowej, czy też – w wypadkach określonych przez prawo – na drodze administracyjnej [...]*.

^[13] J. Krukowski, *Wierni chrześcijanie*, s. 39; R.J. Kaslyn, *The Obligations and Rights of All the Christian Faithful* [cc. 208-223], w: *New Commentary on the Code of Canon Law...*, s. 278-282.

Dlatego też, uwzględniając postulaty Komisji, jak też obowiązujące ustawodawstwo Kościoła katolickiego, dochodzenie i obrona praw wiernych może być realizowana na: 1) forum sądowym i 2) forum administracyjnym (pozasądowym).

2.2.1. Dochodzenie i obrona swoich uprawnień na forum sądowym

W pierwszej kolejności ustawodawca kodeksowy – traktując o *obowiązках sędziów i urzędników sądowych* (kan. 1446-1457 KPK/83) – zachęca do podejmowania czynności zmierzających do pokojowego rozwiązania sporu w drodze mediacji, ugody lub sądu polubownego: § 1. *Wszyscy wierni, przede wszystkim zaś biskupi, powinni usilnie się starać, by zachowując sprawiedliwość, unikać – na ile to możliwe – sporów w Ludzie Bożym i jak najszybciej pokojowo je rozstrzygać.* § 2. *Sędzia na początku sporu, a także w każdym innym momencie, ilekroć dostrzeże jakąkolwiek nadzieję dobrego wyniku, powinien zachęcić strony i dopomóc im, by działając w porozumieniu, szukały słusznego rozwiązania sporu, i wskazać im odpowiednie do tego drogi, korzystając także z mediacji osób cieszących się poważaniem.* § 3. *Jeżeli spór dotyczy prywatnego dobra stron, sędzia powinien rozważyć, czy w celu skutecznego zakończenia sporu można zastosować ugodę lub sąd polubowny, zgodnie z przepisami kan. 1713-1716 (kan. 1446 KPK/83).*

W sytuacji, w której próby polubownego rozwiązania sporu nie osiągnęły skutku, wierny ma prawo dochodzić swoich uprawnień na forum sądowym. Zgodnie z kan. 1400 § 1 KPK/83 przedmiotem postępowania sądowego są: 1° *dochodzenie albo obrona uprawnień osób fizycznych lub prawnych bądź stwierdzenie faktów prawnych*; 2° *przestępstwa – w tym, co dotyczy wymierzenia lub deklarowania kary*. Ponadto, prawo do obrony zagwarantowane jest także

po wydaniu orzeczenia. Strona, która uważa się za pokrzywdzoną wyrokiem, może bowiem wnieść apelację (kan. 1628 KPK/83)^[14].

2.2.2. *Dochodzenie i obrona swoich uprawnień na forum administracyjnym*

W odniesieniu do postępowania administracyjnego – analogicznie jak w sytuacji postępowania sądowego – ustawodawca kościelny zachęca w pierwszej kolejności do rozwiązywania sporów w drodze mediacji. W kan. 1733 § 1 stanowi: *Jest bardzo pożądaną, by w sytuacji, gdy ktoś uważa się za pokrzywdzonego dekretem, unikać konfliktu między nim a autorem dekretu i działając w porozumieniu, starać się o poszukiwanie słusznego między nimi rozwiązania, korzystając ewentualnie z pomocy poważnych osób w celu mediacji i rozważenia sprawy, tak by na odpowiedniej drodze sporowi zapobiec lub go rozstrzygnąć.* Ponadto ustawodawca powszechny upoważnia konferencję biskupów (lub biskupa diecezjalnego, jeżeli konferencja biskupów tego nie zarządzi) do erygowania na stałe urzędu lub rady, których celem byłoby prowadzenie mediacji (kan. 1733 § 2 KPK/83).

Ustawodawca kodeksowy stanowi, że *spory, które powstały na skutek wydania aktu władzy administracyjnej mogą być wniesione tylko do przełożonego lub do sądu administracyjnego* (kan. 1400 § 2 KPK/83). W związku z tym spory takie mogą być rozstrzygane nie na forum sądowym, ale administracyjnym, chyba że w prawie partykularnym zostałyby erygowany kościelny trybunał administracyjny. Dlatego też w kan. 1732-1739 KPK/83 została przewidziana procedura odwoływania się od aktów administracyjnych, która jest wyrazem dochodzenia i obrony przysługujących praw. Zanim adresat aktu administracyjnego, które czuje się pokrzywdzony jego wydaniem, wniesie rekurs hierarchiczny do hierarchicznego przełożonego tego, który wydał akt (kan.

^[14] Zgodnie jednak z kan. 1629 KPK/83, apelacja nie przysługuje: 1° od wyroku samego papieża lub Sygnatury Apostolskiej; 2° od wyroku dotkniętego wadą nieważności, chyba że jest złączona ze skargą o nieważność, zgodnie z przepisem kan. 1625; 3° od wyroku, który uzyskał powagę rzeczy osądzonej; 4° od dekretu sędziego lub wyroku przedstawowczego, które nie mają mocy wyroku kończącego postępowanie, chyba że jest złączona z apelacją od wyroku kończącego postępowanie; 5° od wyroku lub dekretu w sprawie, w stosunku do której prawo zastrzega, że rzecz powinna być rozstrzygnięta jak najszybciej.

1737 KPK/83), powinien złożyć pisemny wniosek do autora aktu o jego odwołanie lub poprawienie (kan. 1734 KPK/83). Wnoszący rekurs zawsze ma prawo skorzystać z pomocy adwokata lub pełnomocnika. Ponadto obrońca powinien być ustanowiony z urzędu, jeżeli przełożony uzna to za konieczne (kan. 1738 KPK/83). Z kolei Sygnatura Apostolska, jako trybunał administracyjny w Stolicy Apostolskiej, *rozpatruje rekursy od poszczególnych aktów administracyjnych wydanych lub zatwierdzonych przez dykasterie i Sekretariat Stanu, gdy twierdzi się, że zaskarżony akt naruszył jakąś ustawę, czy to podczas postępowania, czy w rozstrzygnięciu*^[15], a także może osądzić – na wniosek odwołującego się – o naprawieniu szkód ewentualnie wyrządzonych przedmiotowym aktem^[16].

PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonej analizy kan. 221 § 1 KPK/83 należy wyprowadzić następujące wnioski:

1. Uprawnienie do dochodzenia i obrony swoich praw na właściwym forum kościelnym jest prawem naturalnym, które zostało potwierdzone w kościelnym prawie stanowionym.
2. Wszystkim wiernym chrześcijanom (duchownym i świeckim) przysługuje legalne dochodzenie i obrona swoich uprawnień na właściwym forum kościelnym, tj. sądowym (kan. 1400 § 1 KPK/83) i administracyjnym (kan. 1400 § 2 KPK/83).
3. Ustawodawca kodeksowy – w celu skutecznego zagwarantowania legalnego dochodzenia i obrony swoich praw – zachęca w pierwszej kolejności do skorzystania z mediacji zarówno w sprawach rozpatrywanych w postępowaniu sądowym (kan. 1446 KPK/83), jak i w administracyjnym (kan. 1733 KPK/83).

^[15] Franciscus PP., *Constitutio apostolica Praedicate Evangelium de Curia Romana eiusque servitio pro Ecclesia in mundo* (22.03.2022), AAS 114 (2022), s. 375-455, art. 197 § 1.

^[16] Tamże, art. 197 § 2.

4. Jeżeli próby polubownego rozwiązania sporu nie osiągną skutku, wierny ma prawo do dochodzenia i obrony swoich uprawnień na każdym etapie postępowania (sądowego lub administracyjnego) przede wszystkim poprzez zagwarantowanie: prawa do adwokata i pełnomocnika; prawa do bezpłatnej pomocy prawnej; prawa do zwolnienia z kosztów; prawa do sądenia z zachowaniem przepisów prawa i słusności; prawa do nienakładania kar niezgodnych z ustawą.

BIBLIOGRAFIA

- Hervada J., *Livre II. Le Peuple de Dieu. Première partie. Les Fidèles du Christ*, w: *Code de droit canonique bilingue et annoté*, red. E. Caparros, H. Aubé, Wilson & Lafleur Ltée 2016, s. 185-192.
- Kaslyn R.J., *Introductory Canons [cc. 204-207]*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*. Commissioned by the Canon Law Society of America, red. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, Paulist Press, New York, N.Y./Mahwah, N.J. 2000, s. 245-254.
- Kaslyn R.J., *The Obligations and Rights of All the Christian Faithful [cc. 208-223]*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*. Commissioned by the Canon Law Society of America, red. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, Paulist Press, New York, N.Y./Mahwah, N.J. 2000, s. 254-286.
- Krukowski J., *Wierni chrześcijanie*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2005, s. 15-42.
- Sitarz M., *Prawa wiernych świeckich chrześcijan w interpretacji Jana Wiślickiego*, w: *Vir Ecclesiae deditus. Księga dla uczczenia Księdza Profesora Edwarda Góreckiego*, red. W. Irek, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 243-257.
- Sitarz M., *Zasada legalności*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2019, kol. 3101-3108.
- Sobański R., *Pozycja kanoniczna osób fizycznych*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. I: *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2003, s. 164-186.
- Wenz W., *Kodeksowe wspólne prawa i obowiązki duchownych w Kościele katolickim*, *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 8 (2000), nr 1, s. 199-217.

ŹRÓDŁA PRAWA

- Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (18.10.1990), AAS 82 (1990), s. 1045-1363; tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez papieża Jana Pawła II*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2002.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Pii X Pontificis Maximiiussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.
- Franciscus PP., *Constitutio apostolica Praedicate Evangelium* de Curia Romana eiusque servitio pro Ecclesia in mundo (22.03.2022), AAS 114 (2022), s. 375-455.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant. A Pontificia Commissione proposita et Primi Generalis Coetus «Synodi Episcoporum» examini subiecta*, Typis Polyglottis Vaticanis 1967; tekst polski w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, oprac. E. Szafrowski, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1971, t. III, z. 3, s. 5-27.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Legis Ecclesiae Fundamental*is (24.05.1969); tekst polski w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. i oprac. W. Kacprzyk, M. Sitarz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 867-895.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21.11.1964), AAS 57 (1965), s. 5-75; tekst polski w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 104-166.